

**Samtala, gör eleverna delaktiga, tro
på mångfalden och bygg broar, var
oense, minns, avstå inte makten, håll
koll, håll ut.**

Dokumentation av Skolverkets nationella konferens om
värdegrunden den 25 april 2001, Folkets hus, Stockholm:

Samtal om förskolors och skolors demokratiska uppdrag

Skolverket

Samtala, gör eleverna delaktiga, tro på mångfalden och bygg broar, var oense, minns, avstå inte makten, håll koll, håll ut.

Ingredienserna och recepten till den ”demokrativätska” som Mats Ekholm, Skolverkets generaldirektör, talade om verkar enligt konferensens talare vara: tala med varandra, håll koll på vad som händer, var lite lagom oense, minns vår historia, kom ihåg nuet och se framtiden an, avsäg dig inte makten, tänk nytt, tänk om, tro på mångfalden, bygg broar och framför allt – håll ut. Länge!

För andra gången arrangerade Skolverket den 25 april 2001 den nationella konferensen om värdegrunden – Samtal om förskolors och skolors demokratiska uppdrag. Konferensen var delvis en repris av konferensen som ägde rum den 24 november 2000. Skolverket ville med konferensen bidra med kunskaper och nya infallsvinklar och perspektiv på förskolors och skolors demokratiska uppdrag.

Skolverkets förhoppning är att konferensen och de material som delades ut, liksom denna dokumentation, som också återfinns på Skolverkets hemsida www.skolverket.se/vardegrunden, ska utgöra underlag för inspirerande och mångfacetterade samtal – om vad de demokratiska värdena egentligen betyder och hur de kan omsättas i praktiken.

På hemsidan kan man nu också anmäla sig till ett diskussionsforum om värdegrundsfrågor. Man anmäler sig genom sin e-postadress. Inkomna frågor kommer att skickas till alla som anmält sig till forumet och därmed vara möjliga för alla att svara på.

Flera av talarna förde under dagen fram betydelsen av att demokratin ger plats åt människors olika åsikter och uppfattningar. Demokratin måste utgå från mångfalden, den pluralistiska verklighet vi lever i. De demokratiska värdena som utgör värdegrunden måste tolkas på ett sådant sätt att de kan omfatta alla och inte leda till ett Vi och ett Dom, där vissa utesluts. Fil. dr Pirjo Lahdenperä förde fram betydelsen

av att ha mångfalden som bas för att hitta en värdegrund som inkluderar istället för exkluderar.

Att oliktankande, nytänkande och fritänkande är viktigt för demokratin var det många av dagens talare som höll med om. Professor Tomas Englund förde fram den grundläggande rättigheten i en demokrati och dessutom stora utvecklingspotential som ligger i att vi får vara ”oöverens”. Docent Erik Amnå menade att skolan har lyckats skapa unga medborgare som går sina egna vägar, som inte finner sig i att rösta som mormor gjorde. En frukt av att demokratin har varit framgångsrik.

Fil. dr. Sverker Härd talade om betydelsen av att se aktivt och deltagande medborgarskap i ett livslångt och livsvitt lärandeperspektiv. Även fil. dr. Gunvor Selberg talade om att människan lär sig på samma sätt oavsett ålder. Det är innehållet och redskapen som varierar.

Ekholm och Helle Klein, tillträdande politisk chefredaktör, var eniga om vikten av att minnas. Skolan ska överföra intresset för vår historia till det uppväxande släktet, sade Ekholm. Klein instämde och menade att skolan har en central roll att befria den unga generationen från ”nuets diktatur”. Kunskap och bildning handlar om sammanhang mellan då, nu och framtiden.

En viktig uppgift för skolan, som den också hittills till stor del lyckats med, är att skapa toleranta och empatiska unga medborgare som går sina egna vägar och kan leva tillsammans med andra. En sådan skola måste vi värna om och vidareutveckla, en skola som både är en del av demokratin och en förutsättning för ett demokratiskt samhälle.

*Fredrik Modigh
Projektledare och undervisningsråd, Skolverket
AnnSofi Persson-Stenborg
Undervisningsråd, Skolverket*

Om vikten av uthållighet och att praktisera teorin

Mats Ekholm, Skolverkets generaldirektör, inledde dagen med att tala om det långsiktiga uppdrag som skolan har, nämligen att tjäna demokratin.

– Det är viktigt att hålla ut länge eftersom värdegrundsfrågorna ju har en tendens att aldrig vila. I det här landet har vi bestämt oss för att vi ska ha en skola som ett slags instrument för att påverka människorna som finns i vårt samhälle, så att vi kommer åt en gemensam grund, så att vi kan fortsätta vara ett samhälle.

Ekholm beskrev skolan som en bra uppfinning att ”inpränta vett i skallen på folk”, där vad som är ”rätt vett” har skiftat genom århundradena.

– I skolan bidrar vi med vår del, vår kugge som ska falla in i rätt sammanhang i det stora samhällsprojektet. Det handlar om hur och varför vi organiserar oss som vi gör för att klara överlevnaden både på kort och lång sikt. Det är här skolan kommer in; hur vi ska få unga människor att lära sig att ta vara på sig själva, sin omgivning och miljön så att det räcker till att leva av – att lösa överlevnadsproblematiken. Det har vi klarat framför allt genom att vi har delat upp arbetet. Det få gör ska räcka till många.

De senaste två hundra åren har vi som samhälle genomgått en väldigt rask utveckling med hjälp av några få principer som gagnat den materiella utvecklingen och samlevnadsutvecklingen, grundade på både välfärd, demokrati och kulturell kvalitet. Skolan ska bidra till alla tre ansatserna.

– Det vi står inför idag är att få de unga – som ska leva i ett samhälle under sjuttiofem till åttiofem år – att praktisera teorin. Det betyder att vårt uppdrag är oerhört betydelsefullt, det är lång avskrivningstid på de kunskaper de lär sig i skolan.

Ekholm beskrev två olika teorier för hur detta kan gå till, idéer som barn och ungdomar ska lära sig att leva med. En teori, som han kallade för *explosionsteorin*, grundar sig på att vi låter krafterna braka loss och tillåter olikheter, tar vara på skillnader och låter dem gå åt olika håll, med konkurrens som drivkraft och en elit. Den andra teorin, som tävlar med *explosionsteorin*, kallade han för *implosionsteorin*, där vi

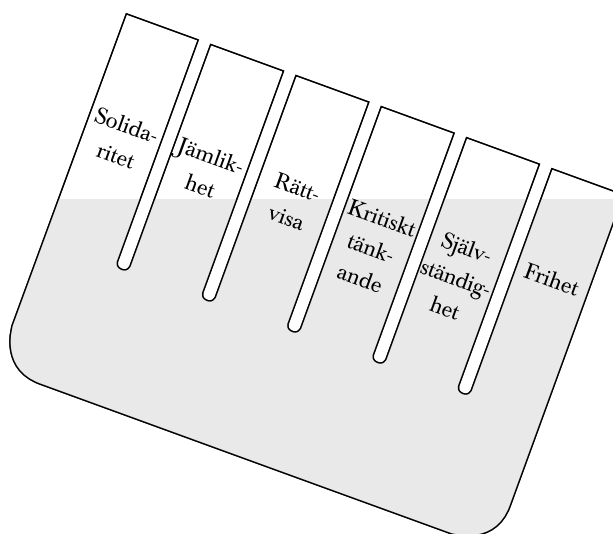
strävar efter att minska skillnaderna, där solidariteten är överordnad.

– Vi har i vårt samhälle tillåtit båda teorierna att existera, fast det har skett tonviktsförskjutningar genom åren. Ibland tar den ena teorin befälet över den andra. Och det här behöver vi hjälpa barn och ungdomar att se och förstå – att det finns val som man kan göra. Att det handlar om grundläggande värderingar som styr hela tillvaron. Så att de sedan själva kan lägga valet om vart allt ska ta vägen. Oavsett teori måste vi bidra med att arbeta – och det måste vi lära ut i skolan.

– För att klara den kulturella kvaliteten behöver vi ett samhälle som klarar av att minnas. I skolan ska vi lära ut att det är viktigt att minnas hur det var, också det vi själva inte har varit med om. Att ta till backspegeln gör det möjligt att förstå sig på det som är närvarande nu, så att man begriper hur det kom till – och så att vi kan förutse hur det ska bli framöver. Det är ett intresse som vi måste överföra till det uppväxande släktet. Vi måste också bry oss om att förstå nuet och förutse det som kommer – klara av att ge mening åt tillvaron.

Ekholm beskrev värdegrunden som ett slags slutet kommunicerande kärl. Ett kärl där det lagts in en mängd värderingar som har en stor spännvidd, med delar som solidaritet, jämlikhet, rättvisa, kritiskt tänkande, självständighet och individuell frihet.

– Det här kärlet ska vi fylla på med en sorts ”demokrativätska”. Men problemet med den här vätskan är att den aldrig räcker till. Vill man ha maximal individuell frihet så måste man lägga över tonvikten där, vilket sker på bekostnad av solidariteten.

Ekholm funderade vidare över skolans uppgift, att det nog är så att vi ska träna barn och ungdomar att det går att ha en "lagomdemokrati", med lite både och.

Metoderna för att få barn och unga att omfatta demokratiska värderingar är inte så många. Vi måste till att börja med själva ta uppdraget på allvar och låta det bli verklighet varje dag.

– Ska vi få värdegrunden att bita bättre så behöver vi avträda en del av vår makt och vårt ansvar, annars lär sig inte barn och unga det här. Vi behöver bli skickliga på att organisera skolverksamheten så att vägarna går att vandra: sättet att bedriva verksamheter, skapa relationer, hur vi är mot varandra. Barn kan lära av modeller och vi vuxna måste visa hur vi gör när vi använder det demokratiska förhållnings-sättet. Barn och unga behöver få lära av sin egen livssituation, att i vardagen få utöva demokrati och inte behöva lära sig via ombud.

"Människor föds, medborgare görs"

Erik Amnå, docent i statsvetenskap vid Örebro universitet och huvudsekreterare i Demokratiutredningen, påstod att någon sagt att "Människor föds, medborgare görs". Skolan är en av de viktigaste verkstäderna, ateljéerna, som vi äger tillsammans för att "göra" medborgare.

– Om man kokar ner alla skolans uppdrag så är nog inget viktigare än just detta. Annat kan vi kanske tolerera, men aldrig misslyckandet att "göra" medborgare. Det är många lärare som blir en sorts demokratins vardagshjältar som, trots ibland usla förutsättningar, skapar enorma klassrumsklimat som vibrerar av det som är medborgarandans kärna: tolerans, kritik, respekt, dialog, pluralism. Skolan kan kompensera demokratiskt ogynnsamma miljöer just genom att det finns sådana lärare.

Men Amnå menade att vi också måste titta på annat som avgör hur väl skolan lyckas eftersom det finns kulturer, aktörer, strukturer runt omkring skolan som motverkar uppdraget.

– Därför måste vi sätta in skolan i ett yttre sammanhang, sade Amnå och introducerade ett flertal medborgaridentiteter som existerar sida vid sida i den svenska demokratin.

1. Väljaren – en prototyp för den demokratiska medborgaren.

Det ingår i den nordiska ljusa medborgarrollen att uppfylla vissa plikter, valhandlingen är en sorts social bjudande plikt: Röstar gör man, om man inte har uppenbara skäl att avstå! Att utebli vore nästan en skam. Men den demokratiska ritualen har förlorat greppet om medborgarna.

– Vi har vant oss vid att tolka det här som: *"soffliggaren som inte bryr sig längre"*, men det är missvisande. Skälet är varken slöhet eller ointresse, utan snarare att man inte kan identifiera sig med de politiska partierna längre.

Unga väljare, som för första gången för tre valrörelser sedan skulle delta i valet utnyttjade inte sin rösträtt trots att deras samhällsintresse inte har minskat, och trots att de har större sympati för den svenska demokratin än vad deras föräldrar har.

– Skälet till att de inte deltog i valet var att de anser att partier och medier fungerar i symbios med varandra, så till den grad att det fick en avtändande effekt. De anser att valrörelsen har kommersialiserats och verkar ha riggats som en schlagerfestival, där varumärke och koreografi avgör vem som får rösten.

Man röstar inte villkorslöst längre, man ställer inte upp därför att generationer gjort så förut. Beslutet att gå och rösta fattar man själv, utifrån den fråga som är viktigare än alla andra: *"Har det någon mening?"*. Det är en sorts demokratiframgång att medborgarna har blivit kaxigare, att de frågar sig: *"Varför ska jag rösta? Vad nyttjar det till?"*.

– Allt fler agerar nyfiket, kritiskt, otroget, oauktoritärt och självständigt. Men demokratins framgångar innebär också något paradoxalt, nämligen växande svårigheter att motivera valdeltagandet.

2. Trotjänaren – en utrotningshotad art som bär upp resterna av de utdöende folkrörelserna. De trotsar den postmoderna frågan: *"Vad har jag att vinna på detta?"* De frågar sig snarare: *"Vad har jag för rätt att dra mig undan?"*. Denna grupp anser att de behövs, att deras medborgarengagemang inte är förhandlingsbart: *"Utan mig stannar demokratin"*.

– Det finns dock flera rön som tyder på att vi inte ska överskatta trotjänarens uthållighet,

sade Amnå. Inte heller dom kan vi ta för givna. De berättar att de upplever att de inte längre behövs i partierna. Partierna attraherar allt färre, de har förlorat sin ställning som arena för idé-samtal, de har svårt med sin identitet.

Partierna verkar ha annat för sig än att odla politiska gemenskaper och att vara en vital del av civilsamhället: de har blivit en utväxt i en resursstark offentlig sektor. Det kanske handlar om att de gamla partierna inte lägger örat till marken och lyssnar på vad det samtalas om eller ser vad som pågår.

3. Sjapparen – tror på demokratin men låter med fördel andra ta hand om den.

Det är ofta en "han", välutbildad, 35-45 år, jobbar i privat näringsliv och är inte engagerad i föreningsliv. Han har inte tid att sätta av tid i det han anser vara "lågastighets- och kulturpräglade studiecirklar med ovisst utbyte". Han är inte apolitisk i något avseende, men har frivilligt abdikerat från deltagardemokratin. Han är en "fripassagerare" och en skicklig politisk konsument som vet sin rätt och hur han ska hantera ärenden som ligger honom själv nära.

4. Främlingen – känner inte igen sig när partiledare säger: "Det går bra för Sverige".

Han har inget emot demokrati som princip, men anser att den har fjärmat sig från idealen. Han undrar vilka "Sverige" är, eftersom han inte ser några tecken på att det går bra.

– Det är en allt större grupp som anser att deras liv inte får plats i det svenska folkhemmet, i välfärdsstaten. De har svårt att hitta en roll i det svenska politiska systemet. De anser att den svenska demokratin är en ypperlig form för "oss" som är vita, medelålders, heterosexuella, lutherska trosbekännare och med rötter i det svenska agrarsamhället. Men för andra identiteter är svensk demokrati uppenbarligen inte mottaglig, inte intagbar. Då måste vi fråga oss om det är något fundamentalt som brustit!

5. Aktivisten – är beredd att bryta mot svensk lag om samvetet inte kan få frid på annat sätt. Aktivistens protest är kollektiv men arbetar annorlunda än traditionella folkrörelser. De ingår i de nya sociala rörelserna: veganer, trädskramare och även "syföreningstanter" som gömmer flyktingar.

Hit hör även lokala utvecklingsgrupper som arbetar för att rädda sin hembygd från att dö ut. De hävdar att det även i en rättstat är legitimt att bryta mot lagen om en högre etik måste försvaras.

– Kritiserar de det svenska samhället för att det inte är moraliskt anständigt måste vi lyssna och intellektuellt tillägna oss deras kritik. Olydiga medborgare ska vi vara väldigt tacksamma för, säger Demokratiutredningen, förutsatt att de inte använder våld eller tar till förstörelse.

6. Förgöraren – det svarta fåret. Den svenska demokratin härbärgerar också medborgare som har som syfte att förgöra demokratin, som exploaterar fri- och rättigheter och som grovt kränker centrala, demokratiska värden som tolerans och jämlikhet.

I en demokrati går det alltså att vara medborgare på många olika sätt. Amnå förde fram att det också är en **rättighet att få vara passiv**.

– Vi talar om en skola **av** demokrati, en produkt skapad av idéarbete och historiska motsättningar. Även inom skolområdet finns väldiga motsättningar och svårigheter att bestämma vilken nivå av demokrati vi ska ha. Vem som ska styra skolan är en offentlig demokratisk angelägenhet och inte enbart skolans.

– En skola **om** demokrati. Skolan måste vårda debatten om demokrati. Vi talar om varför demokrati är ett överlägset sätt att lösa konflikter, och om alla människors unika värde. Demokratiutredningen försöker bidra till den långsiktiga folkbildningen inom området och förser varje gymnasie-, kommun- och folkhögskolebibliotek med en uppsättning av alla de skrifter om demokrati som vi ger ut, och de finns också på vår hemsida.

– En skola **för** demokrati. *Vilken demokrati då?* Demokratiutredningen säger att vi kanske ska hålla tillbaks homogenitets- och enhetssträvanden och istället låta olika kulturer sköta sina angelägenheter. Mellanvalstiden är demokratins viktigaste tid – alla de möten, arrangemang och konfrontationer som vi dras in i. Demokratin måste tillåta olika initiativ och inte stämpla ut dem som inte riktigt harmonierar med traditionen. Det finns ingen bättre väg, menar Demokratiutredningen, än de dagliga erfarenheterna av demokrati.

– En skola **i** demokrati – poängen med

demokratin är inte att man ska få igenom sin vilja, utan att vi har en rättfärdig procedur där vi lyssnar på varandra, skapar dagordningen.

– Man ska känna att det är någon mening att vara med, så att man får mersmak: *”Det hade betydelse, mötet hade blivit annorlunda om jag stannat hemma”*.

Vi får vara ”oöverens”

Tomas Englund, professor i pedagogik vid Örebro universitet, talade övergripande om den historiska ramen för skolans demokratiska uppdrag, och om det deliberativa samtalets betydelse. En redogörelse för detta finns i materialet *Deliberativa samtal som värdegrund – historiska perspektiv och aktuella förutsättningar*, som delades ut vid konferensen.

1948 års skolkommision lade stor tyngd vid skolans demokratiuppdrag. Man skrev bl.a. att skolan ska fostra lärjungarna till demokratiska människor, och vidare att de ska arbeta sig fram till en personlig uppfattning. Det här skulle kunna vara skrivet nu, det har samma anda som idag. Efterkrigstidens läroplaner har haft olika tyngdpunkter. På 1960- och 70-talen styrdes skolan av mer traditionella utbildningsfilosofier, grundade på vetenskaplig objektivitet och kunskapen i centrum. I Lgr 80 hade övertron på vetenskapen övergetts och det fanns större deliberativa inslag och skolningen av den aktive samhällsmedborgaren betonades.

Englund menade att vi med Lpo 94 på ett sätt är tillbaka in i en mer traditionell kunskapsförmedlande skola, med starka drag av fokusering på mål och utvärdering, men det finns samtidigt en klar demokratiinriktning i de skrifter som gäller för skolan idag. Grundfrågorna är: *Hur ska det gå till? Hur ska man uppfatta skolans roll? Hur ska vi tolka riktlinjerna?*

– Men det är mer spännande än så om man analyserar skolan utifrån de olika uppfattningar om demokrati som råder: en samhällscentrerad kontra en mer individorienterad. En samhällscentrerad demokratisyn lägger tyngdpunkten på att skolans innehåll bestäms i demokratisk ordning, medan en individcentrerad ger ett större utrymme för enskilda föräldrar.

– Vi har en skoldebatt idag där den samhällscentrerade skolan har hamnat i dålig dager, det så kallade statliga utbildningsmonopolet har ställts mot familjens rätt att bestämma. Här

hamnar vi i en diskussion om friskolor där det finns en spänning mellan föräldrarnas rätt att bestämma över barnen, eller barns och ungdomars rätt att utveckla sina ställningstaganden inom ramen för en allmän pluralistisk skola. Detta är en problematik som borde debatteras mer.

– Potentialen i den offentliga skolan är att varje elev har en rättighet att möta det pluralistiska – i varje enskild skola. Man kan tänka sig två sätt att precisera demokratiuppfattningen som normativ, det vill säga att skolan ska tjäna demokratins syften, vara demokrati i sig och förbereda eleverna för den.

– Den deliberativa demokratins grundtanke innebär att det inte räcker med enbart formen, som deltagardemokratin ofta stannar vid och som innebär att deltagandet i sig prioriteras. Man måste också, som den deliberativa demokratitanken hävdar, få tid, plats och utrymme att överväga vilka alternativ man ska förhålla sig till, att argumentera med varandra.

Englund påpekade att han tycker att det är viktigt att ge större utrymme för och utveckla så kallade deliberativa samtal i skolan. Att noggrant få överväga alternativ och analysera argumenten skulle kunna få en betydligt större plats, menade han. En central idé är också hur vi förhåller oss till andra, att vi lär oss prata med varandra. Det är det som håller samman det moderna samhällsbygget.

– Skolan ska inte bara förbereda för ett deliberativdemokratiskt samhällsliv efter skolan utan också i sig själv vara deliberativ. Några centrala dimensioner i deliberativa samtal är:

- att olika perspektiv ställs mot varandra, vi behöver inte vara ense utan vi kan diskutera utifrån olika uppfattningar,
- att vi lär oss lyssna på andras argument och väger för och emot,
- att vi har tolerans och respekt för andras synpunkter, det som handlar om relationen till andra,
- att vi får ifrågasätta auktoriteter och traditionella uppfattningar,
- att det finns en kollektiv viljebildning, dvs. att vi har en strävan att komma överens eller åtminstone komma till tillfälliga överenskomelser. Men märk väl att vi inte behöver komma till samma ståndpunkt – att vi får vara oöverens!

När det gäller deliberativa samtal och värdegrunden i förhållande till skolans övergripande mål undrade Englund: *Hur ska vi uppfatta värdegrunden – som en uppsättning substantiella värden eller proceduralt, dvs. som värden som vi successivt kommer överens om?*

– Jag uppfattar det som om det finns en förskjutning mot mer processinriktade värden, vilket jag tror är en väldigt bra utveckling. Det löser upp uppfattningen om att värdegrunden består av den tradition som det svenska samhället vilar på.

Englund rundade av genom att fundera kring när man ska föra deliberativa samtal:

– Det är givetvis upp till den professionelle läraren att bedöma vilka sammanhang som är lämpliga. Jag tror dock att man kan föra den sortens samtal i sammanhang som man kanske inte normalt tänker sig. Även matematik- och franskalektioner skulle må bra av att sätta deliberativa samtal i fokus och på det sättet producera kunskap och mening.

Lärande beror på möjligheten att påverka

Gunvor Selberg, som bl.a. varit rektor för Kråkbergsskolan, är fil.dr. i lärande, samt ledamot i den arbetsgrupp som ser över läroplanerna på Utbildningsdepartementet. Selberg talade om sambandet mellan elevers lärande och deras inflytande.

– Jag strävar efter att skolorna ska få möjlighet att använda sin egen praktik som en lärande miljö, där kan vi hitta allt vi behöver veta. Här har Elsa Köhler och John Dewey varit mina förebilder som forskande praktiker, två personer som internationellt sett har betytt mycket för synen på utvecklingen av lärande under 1900-talet.

Amerikanen Dewey, professor, funderade på vad det var som gjorde att viss kunskap fastnade, vad det var som gjorde att man mindes. Han konstaterade att människan lär sig på samma sätt oberoende av ålder. Det är innehåll plus redskap som ger utveckling. Det mäktigaste är att man får vara delaktig i sitt eget lärande, ”jag” i relation med ”andra”. Den tyska guvernanten Elsa Köhler, som jobbade med barn i olika åldrar, kom också fram till att resultatet är beroende av graden av möjligheten att påverka.

Fridtjuv Berg, ecklesiastikminister i Sverige i början av 1900-talet, intresserade sig för de internationella strömningarna i utbildningshänseende och deltog i seminarier i Tyskland.

– Berg kom också att få en stor betydelse för pedagogiken, att göra skolan mer mänsklig. Han förde då en debatt som har ett släktskap med dagens idéer: att lärjungarna skulle bilda arbetslag, att de som kan ska hjälpa andra som inte kan, alltså att hitta heterogeniteten. Arbetslagen sågs både som en lärande- och demokrati-fråga. Han skulle säkert känna sig förvirrad över dagens idéer med homogena grupper.

Selberg talade om gruppdynamik och dialog som instrument för utveckling av lärandet, av synen på skolan som ett laboratorium, ett ställe där man lär sig av den egna organisationen och av att sprida synsättet att människan ska få vara med i sitt eget lärande. Hon plockade fram en rad exempel på värdefulla tankar från 1940-, 50-, 60- och 70-talen som fortfarande är giltiga; kring individens självförverkligande i gemenskap med andra, synen på integrationen mellan ämnen och elever som medarbetare.

– Jag tycker att vi har ett otroligt frirum idag, där kursplanerna fungerar som underlag för lärare och elever för urval av stoff. Vi kan utnyttja möjligheterna. Som ett resultat av mitt arbete och min forskning vågar jag påstå att det mest gynnsamma för lärandet är när människor får vara med i sitt eget lärande. Resultatet blir bättre.

Selberg beskrev en delstudie i sin forskning där hon har följt olika niondeklassare under nio år som gjorde samma jobb. Graden av inflytande varierade i grupperna.

– Några skrev av och berättade utan att reflektera, de förstod inte allt. De som hade stor möjlighet till inflytande stannade upp på ett helt annat sätt, grupperade sig, funderade på vad de redan kunde inom området och lade upp strategier för hur de skulle gå tillväga. Självklart blev resultaten mycket olika. De som hittade integrationen fick ett helt annat resultat än de som delade upp jobbet. De som agerade i sitt eget lärande mindes också kunskaperna på ett helt annat sätt.

– Jag har också tittat på lärprocessen, hur elever jobbar när de har möjlighet att påverka och hur lärare leder det arbetet. Det är ett tufft och stort ledarskap att leda processer där elever är med. Det innehåller att antal olika domäner som går in i varandra, ett process-

tänkande från förberedande planering, bearbetning, genomförande och redovisning. Och så börjar det om igen. Eleverna kan vara med i alla stadierna.

– Jag säger det igen – människan lär sig oavsett ålder genom att vara med sitt eget lärande, det är innehållet och redskapen som har en progression.

– Vi har stora möjligheter och vi har mycket tid. Och om vi dessutom flyttar ut lärandesituationen i vardagen i utbildningsrummet tillsammans med eleverna – där den egentligen hör hemma – så kan vi använda tiden som vi annars använder till planering och förberedelser. Vi måste organisera eleverna i små, fasta grupper kring en fast grupp vuxna. Det här får konsekvenser för hur man organiserar sig i en skola, tiden och användningen av huset/ rummet/lokalerna.

En pluralistisk demokrati som bygger broar

Pirjo Lahdenperä, fil. dr. och chef för Ledarskapscentrum vid Mälardalens högskola, som forskat om mångkulturalitet och interkulturellt lärande, talade om hur samhällstraditioner kan påverka tolkningen av de demokratiska värdena. *Hur ska vi kunna säkra de gemensamma värdena samtidigt som vi ska respektera kulturella skillnader? Vad får det för betydelse i det mångkulturella Sverige?*

Lahdenperä ser detta som en intressant utmaning med dagens postnationella ungdomar som går i en skolan som är ett nationellt projekt, vars uppgift är att homogenisera, likställa, att vi har samma syn på allting. *På vilket sätt inkluderas respektive exkluderas folk i en sådan, gemensam värdegrund?*

– Jag ser det som en utmaning att försöka ställa mig lite utanför och se på det som det redan verkar finnas en konsensus omkring, att försöka kontrastera med alternativa synsätt för att tydliggöra kulturer. När man tittar på till exempel ledningskulturer så betonar man i Sverige att man är lika varandra, medan det i Finland är fint att vara annorlunda.

– I den svenska värdegrunden tycker jag att man har kopplat bort känslorna. Värderingar handlar om känslor, plus eller minus. Värderingar är en del av den egna identiteten, vissa är till och med omedvetna eller osynliga. Värde-

ringar handlar om hur man vill se sig själv – självbilden – men också hur vi ser på andra. Det är något man konstruerar, gärna negativa aspekter om andra och positiva om sig själv. I den här värderingsprocessen använder man etniska fördomar – man tillskriver andra många fler negativa aspekter än de i själva verket har. Det gör att man kan rättfärdiga, bevara och försvara sina personliga värderingar, där förtryck och andra dåliga handlingar kan vara en effekt. Att konstruera det gemensamma – det som är vi-skapande, tillhörigheten, gränsmarkeringar mot andra – är intressant, tyckte Lahdenperä och ställde frågan: *Hur hittar man då värdegrunden?*

– Ett sätt kan vara att analysera de överenskommer vi har, till exempel den svenska värdegrunden. Vissa centrala värderingar kan vi vara överens om, som till exempel de mänskliga rättigheterna. Men de lokala tolkningarna kan vi vara oense om.

Lahdenperä tog ett exempel om att Sverige har en speciell tolkning av skoldemokrati:

– Vi har en oerhörd tilltro till eleverna, det är otroligt hur kompetenta treåriga barn är! Barnet är i centrum, barnet är kompetent och ska kunna diskutera allt. Den svenska modellen är elevinflytande, barn ska ha mer att säga till om. *Vilka ska vi då utbilda?* Jo, det blir ju små ombudsmän, och vi blir servicepersonal.

– Jämställdhet är också intressant, där vi säger att vi ska ”motverka de traditionella könsrollerna”. Här blir jag lite fundersam. *Vad menar vi? Betyder det att pojkar ska uppfostras till flickor, och tvärtom?* Då kan man fråga sig: *Kommer vi att kunna dansa tango och salsa sen?*

– Vi ska förankra värdegrunden och det är medborgaren som ska uppfostras. Värdegrunden är så rationell, man talar inte mycket om känslor vilket gör den svår att hantera. Värdegrunden handlar inte om helt vanliga värden, som godhet, sanning, skönhet.

Lahdenperä talade också om de svårigheter som uppstår när familjer som har en annan värdegrund möter den svenska skolan. Här beskrev hon ”inkludering genom assimilering”. För att inkluderas av den svenska värdegrunden måste man assimileras, ”bli som en svensk”. Och det räcker inte med de centrala värdena, de lokala tolkningarna måste med.

– Det uppstår lojalitetskonflikter för barnen gentemot familjen om de ska omfattas av ”samma värderingar”. Då kan det uppstå anti-

demokratiska värderingar, och det motverkar skolans värdegrundsarbete. Det blir ”en skola för andra och inte för mig”. Föräldrarna känner sig inte hemma i den svenska skolan eftersom man blivit tillskriven andra värderingar. Det finns en risk för marginalisering.

Hur skulle en inkluderande läroplan se ut, som har mångfalden som utgångspunkt?, frågade sig Lahdenperä:

– Mångfalden ökar, det pågår en enorm internationaliseringsprocess i hela världen. Vi behöver rekonstruera den svenska historiebilden, från ett etno-nationalistiskt till mångfaldens. Så att de nationella minoriteterna får en plats. Så att vi blir ”vi”.

– Vi har en postnationell ungdom som har flera olika tillhörigheter, identiteter, som är svåra att placera i de gamla kategorierna. Om skolan arbetar med endast en identitet, den nationella, så känner de sig inte hemma.

– Och vi måste också uppmärksamma ungas informella lärande som sker i hemmet, i samhället, i föreningar och vid andra fritidsaktiviteter.

Hur ska vi kunna komplettera värdegrunden så att den blir mer personlig, mer relevant, så att vi kan hjälpa lärarna att arbeta med den? Kanske genom att arbeta med enklare värden, som sanning, godhet, vänskap – så att vi kommer ner på jorden.

– Vi borde bygga broar och inkludera föräldrarna och närsamhället, så att de är med i samtalen om de lokala tolkningarna av värdegrunden. Och det ska vara tillåtet att ha olika åsikter. Vi ska ha en demokrati som bygger på pluralism. Kritiska röster måste få göra sig hörda. De som inte har makten, de som inte är så vana att uttrycka sig, måste få vara med i samtalet. Då tror jag att värdegrunden blir bättre.

Vi måste hålla koll på vad som håller på att hända

Sverker Härd, fil. dr. i statskunskap, arbetar på Utbildningsdepartementet och var tidigare ansvarig för Skolverkets handlingsprogram för livslångt lärande, talade om kopplingen mellan livslångt lärande och demokrati.

Härd gav en övergripande beskrivning av Sverige och omvärlden – om förändrade arbetsorganisationer och arbetsmarknader, ekonomier som globaliserats, handelshinder och andra

gränser som rivits. Länder använder kompetens som konkurrensmedel och utbildningspolitiken har blivit ett ekonomiskt-politiskt instrument.

– Även demokratin förändras och globaliseras och blir mer komplex. En del av den demokratiska beslutsprocessen har flyttat utomlands och det finns en herrans massa nivåer där medborgaren ska vara med och agera. Många värden och intressen konkurrerar om uppmärksamhet, vilket betyder att det ställs högre krav på att kunna saker om demokrati i samhället. I den här komplexa strukturen kan lösningen vara att se på den enskildes lärande ur ett livslångt och livsvitt perspektiv. Livslångt lärande står för att man lär så länge man lever. Det livsvida lärandet innebär att lärande sker i olika sammanhang – både inom de formella utbildningssystemet och det icke-formella, men också i ett informellt lärande vid sidan av, i vardagen, till exempel arbetsmarknadsutbildningar och kompetensutveckling. (Mer om detta finns att läsa i Skolverkets skrift *Det livslånga och livsvida lärandet*.)

Härd ser också en förändring av de aktörer som agerar på utbildnings- och kompetensmarknaderna. Ansvar har splittrats upp på ett flertal olika departement och det sker en förskjutning från stat och kommun till nya privata aktörer.

– *Vad är det för nytt med detta då, alla delarna har ju funnits hela tiden?* Ja, det finns några reflektioner man kan göra eftersom det är fråga om ett gränsöverskridande lärande som sker över många olika sektorer – och kräver en helt annan samordning av offentliga aktörer! Det är svårt att formulera en enhetlig politik, det finns inget gemensamt policydokument.

– Det nya är synen på individens eget ansvar att hålla sig framme, att man själv ska förse sig med lärande under hela livscykeln.

EU anser att livslångt lärande ska bli den ledande principen. Kommissionen presenterade i höstas ett oerhört viktigt dokument om livslångt lärande, med mål som aktivt medborgarskap, social integrering, anställbarhet och självförverkligande. Det här är inte vilket dokument som helst, det kommer att bli grundplattan för europeisk politik om utbildning och lärande. Alla medlemsländer har nu att föra en bred diskussion på nationell som europeisk nivå, att ta ställning och lämna synpunkter på detta EU-memorandum.

– I och med betoningen av målet ”aktivt medborgarskap” kan det vara intressant att titta

på hur det står till med demokratin i Sverige. För några år sedan kom det en larmrapport från SNS Demokratiråd där ett antal statsvetare hade gjort en diagnos över demokratins hälsotillstånd. Man pekade på både en mörk och en ljus bild. Den mörka bilden rörde medborgarna själva – de som ska göra demokratin vital. Det visade sig att värderingarna inte rimmade så väl med det demokratiska idealet. Det politiska engagemanget höll på att sjunka. Resurs-svaga grupper hamnade alltmer vid sidan av och gamla arenor, föreningsvärlden, höll på att försvinna.

– Det blir intressant att jämföra detta med demokratins förankring, sade Härd. *Omfattar alla medborgare de värden som finns i vårt lands kanske viktigaste dokument, den svenska grundlagen, regeringsformen, där alla fri- och rättigheter finns manifesterade?*

Demokratirådet har visat på följande exempel i en kvantitativ undersökning bland vuxna:

- regeringsformen innehåller förbud mot dödsstraff, men tre av tio svenskar anser att dödsstraff för mord borde tillåtas,
- invandrare som bott i landet ett år får rösta vid kommunalval, men mer än 30 procent av svenskarna är motståndare till detta,
- angående tolerans; inte ens hälften kunde acceptera homosexuella lärare i grundskolan,
- religionsfrihet anges i grundlagen, men nästan hälften anser att muslimer inte borde tillåtas bygga moskéer,
- rätten att bilda partier är också grundläggande i svensk demokrati, men en stor majoritet anser att höger- och vänsterextrema partier borde förbjudas,
- regeringsformen slår fast att ingen medborgare får landsförvisas, men majoriteten anser att invandrare som fått svenskt medborgarskap ska utvisas om de begått grova brott.

– *Vad är bra och dåliga resultat i detta?* frågade Härd. Ja, jag säger inte att det är kris, men vi bör i alla fall se detta som ett uttryck för något som vi bör reflektera över. Undersökningen pekar på att vi måste hålla koll på vad det är som håller på att hända.

– Som vanligt ser man då att skolan ska lösa de här problemen, utbilda medborgarna och rätta till allt. Sätter vi detta i förhållande till att det traditionella demokratisystemet, bland annat

föreningsvärlden, håller på att försvinna så är det klart att det blir ett ökat ansvar på skolan.

Vad gör då Skolverket? Skolverket försöker förbättra sitt kunskapsläge, bland annat genom att delta i en internationell undersökning inom IEA (29 länder deltar) där ungdomars demokratiska kompetens utvärderas. Den svenska delen kallas *Ung i demokratin*. Cirka 30 000 elever, år 8–9 och år 3 på gymnasiet, liksom 18-åringar som inte befinner sig i skolan samt lärare och skolledningar, ingår i undersökningen.

– Vi ser det som ett ömsesidigt uppdrag – samhällets krav på de unga medborgarna, och ungdomarnas krav på att skolan är demokratiskt utformad.

– För att kunna värdera de resultat som kommer fram måste man ha en uppfattning om idealet, hur vi skulle vilja ha det. Och det är inte helt enkelt. Det finns en konsensus om vad demokrati är, men en ganska stor oenighet om bästa sättet att implementera demokratin.

Den svenska nationella rapporten kommer efter sommaren 2001.

Att utveckla barns och ungas ”demokratiska kompetens”

Fredrik Modigh och **AnnSofi Persson-Stenborg**, båda undervisningsråd på Skolverket, talade om att det ofta är komplicerat att veta vad värdegrundsbegreppen innebär i praktiken. Att arbeta med värdegrunden förutsätter därför mycket tid till samtal.

Skolan har sedan länge haft ett demokratiskt uppdrag som sammanfattningsvis kan sägas bestå av tre delar: att verka i demokratiska arbetsformer, att utveckla demokratiska samhällsmedborgare samt att ge barn och unga kunskap om demokratins innehåll och former.

En viktig fråga är vad det demokratiska uppdraget innebär idag satt i relation till de stora förändringar som vårt samhälle genomgår; ekonomiska, sociala, demokratiska och kulturella. Det så kallade kunskapssamhället innebär att kunskap och kompetens är färskvaror och att individen och hennes möjligheter och förmåga att utvecklas ställs i fokus.

Dessa samhällsförändringar påverkar skolans arbete med demokratifrågorna. Skolan måste arbeta för att ge barn och unga förutsättningar i form av kunskaper och förmågor så att de utifrån egna behov och önskemål kan utforma

sina liv tillsammans med andra i samhället. I fokus sätts nu främjandet av elevers lust att lära och stärkandet av deras självförtroende. Centrala faktorer handlar om att utveckla barns och ungas förmåga att behärska förändring och deras förståelse för vad ett demokratiskt samhälle innebär och vilka möjligheter som där finns för den enskilde att påverka såväl sina egna livsvillkor som samhällets utveckling. Skolans demokratiska uppdrag behöver också ställas i relation till den kunskapssyn läroplanen ansluter sig till. Kommunikation och sociala samspel mellan människor är centrala för all form av lärande och utveckling, inte bara för värdegrunden. Därför blir frågan om hur skolan möjliggör och stimulerar kommunikation och interaktion mellan barn, unga och vuxna väsentlig för lärandeuppdraget rent generellt, men också för demokratifrågorna mer specifikt. *Hur kan vi organisera en skola som bygger på sociala mötesplatser, betydelsefulla relationer och samtal om det som är viktigt?*

Elever behöver själva få reflektera kring och värdera värdefrågor utifrån sina egna erfarenheter. Steget från att besitta information och fakta till kunskap och värderingar är långt. En utgångspunkt är därför barns och ungas vardagliga upplevelser eftersom dessa ger de rikaste tillfällena till att ta upp och arbeta med frågor om demokrati och demokratiska värden. Skolans uppgift är att försöka ge eleverna de redskap och verktyg som de behöver för att kunna utveckla *demokratisk kompetens*. Demokratisk kompetens utvecklas i samspel mellan människor och mellan och inom grupper. Och det är här förskolor och skolor har sin unika potential för demokratiarbete.

- Att vi har valt att använda begreppet demokratisk *kompetens* beror på att vi vill fånga in såväl kunskap, förståelse och värderingar som förmåga att handla.

Den kommunikativa förmågan är central; att kunna delta i samtal, inte minst i svåra och komplexa frågor där åsikter och uppfattningar går isär. Det är viktigt att barn och unga förstår skälen för sina egna och andras ställningstaganden – själva förståelsen är central i demokratisk kompetens. Det innefattar också att lära genom konflikter och konflikthantering. Det handlar sammantaget om att kunna påverka sina livsvillkor.

Modigh och Stenborg talade också om att lärande, utveckling av demokratisk kompetens

och en god hälsa till stor del påverkas av samma generella faktorer. De generella faktorerna handlar bland annat om förståelse, individens upplevelse av att saker och ting är begripliga och vikten av att ha inflytande och kunna påverka skeenden i sin vardag. Det handlar alltså om att vara engagerad och delaktig, att uppleva det som händer en i livet som begripligt, hanterbart och meningsfullt.

Det handlar också om vilken kunskap som den praktiska erfarenheten ger eleverna. Just därför blir det sammanhang som barn och unga lär sig i så betydelsefullt. Det gäller kanske särskilt mycket för deras utveckling av sin demokratiska kompetens. Den går inte att lära sig teoretiskt utan förutsätter praktiska erfarenheter som de får bland annat genom skolgången.

- Lärande sker i många miljöer mer eller mindre hela tiden, också utanför klassrummet i olika situationer, i de informella miljöerna.

Modigh och Stenborg talade vidare om samtalet som arbetssätt. I samtal kan olika perspektiv, åsikter och argument få komma till uttryck. Poängen med dessa samtal är även att argumenten för de olika åsikterna kommer fram. Utifrån en rad olika argument och synvinklar i ett deliberativt samtal kan argumenten vägas för och emot, av var och en och i gruppen tillsammans.

Betydelsen av så kallade deliberativa samtal aktualiserar behovet av att man i skolan skapar en pluralistiskt miljö som möjliggör möten och dialog.

Den som vill läsa mer om dessa resonemang kan läsa Skolverkets strategi för arbetet med de demokratiska värdena, och Skolverkets temabild om värdegrunden – Med demokrati som uppdrag. Båda finns på www.skolverket.se/vardegrunden.

Då, nu, framtid – den som minns kan ta ansvar

Helle Klein, tillträdande politisk chefredaktör på Aftonbladet och i grunden teolog, kommenterade dagen med att säga att hon aldrig förr hade hört så många monologer som handlar om dialog. Och konstaterade att hon skulle leverera ännu en!

Klein filosoferade kring tre små ord – nu, jag, vi – som enligt henne har stor betydelse.

Hon gjorde ett flertal nedslag i litteraturen för att bygga sina teser, bland annat ur en bok av Lars Ahlin med raderna: "Vi som lever mellan tiderna måste ha någon som vårdar vårt inre liv. Den person som lever i en självklar värld behöver inte välja. ... För den som lever mellan tiderna är det annorlunda. Mellan tiderna sker en glidning i den opersonliga tillvaron. Världen byter skinn. Vad som var upp och ner igår är det inte längre idag. Nya stjärnor strålar från firmamentet...".

– Ahlin beskrev övergången på femtiotalet från det gamla industrisamhället till ett mer utvecklat välfärdssamhälle. Bilden av att leva mellan tiderna stämmer rätt bra med vår tid. Det handlar om hur ett samhälle övergår från att vara ett samhälle till att bli ett annat, och hur svårt det kan vara att orientera sig i denna mellantid. Därför är samtalen om värdegrunden så avgörande.

Klein talade, liksom Mats Ekholm tidigare, om vikten av att minnas:

– Nutidsmänniskan har svårt med minnet. I takt med globaliseringen och informationsrevolutionen ökar osäkerheten och verkligheten blir allt mer svårgripbar. Allt kan försvinna utan förvarning. Flexibilitet är tidens modeord och konsten att glömma hyllas.

Klein refererade till Sigmund Baumans liknelse om att människan är som ett videoband med en förmåga till ändlös självutplåning. Alltid redo att suddas ut för att kunna ta emot nya bilder. När nuet blir "snap shots" utan bestående värden riskerar vi att få ett samhälle utan minne, där glömskans medborgare lätt tappar sin identitet.

– *Hur ska vi värna empati, skapa långsiktiga relationer när allt betraktas som slit och släng? Går det att tala om värdegrund när mycket smulas sönder av snuttifiering och medialisering?*

Klein talade om samhällets stora bristsjukdom – bristen på tillit och möjligheten att skapa sammanhang:

– Jag tror att skolan som tillsitsbyggare är oerhört viktig. I den här digitaliserade världen blandas tempus: då, nu och sedan kastas om i en väldig röra. Tiden blir så att säga tidlös i cyberrymdens samtida "alltiduniversum".

Hastigheten och samtiden, informationsnätverken och de finansiella nätverken tar oss vida omkring på sekunder. Krigen ingår också i samtidighetens schema, förmedlad via media:

– Vi är där samtidigt och ändå inte, ständigt

on line. *Orkar vi bry oss, mäktar vi ta till oss allt?*

Risken är att detta leder till likgiltighet, nufixering och brist på empati, menade Klein.

– I Internetkulturen är jag fri att välja mina gemenskaper. Passar det mig inte går jag bara vidare. Klickandets moral reagerar snabbt och smidigt. Sådant som utmanar och blir obehagligt går att klicka bort på sekunden. Risken är att nätmedborgaren formas till en människa utan ansvar. Vi kan haspla ur oss vad som helst på nätets mötesplatser utan tanke på konsekvenserna.

– *Hur ska vi leva med dem som inte delar våra värderingar?*, frågade Klein. Demokrati behöver samtal mellan olikheter vars livsnerv är pluralism. Vi behöver värderingskonflikter och åsiktsbrytning.

– Skolan måste vara den mötesplats där unga lär sig att hantera konflikter. En plats där man har rätt att ha motstridiga åsikter, och där man får öva sig att tänka som och lyssna på andra. Skolan har en central roll i att återupprätta historien och framtiden, bilda motvärn och befria den unga generationen från "nuets diktatur". För kunskap och bildning handlar om att famna dået, nuet och framtiden. Bara den som minns kan ta ansvar.

– Jag tror att det finns en ganska utbredd existentiell hemlöshet i dagens samhälle, en längtan efter sammanhang och mening. Vårt grundläggande behov av att vara sedd och respekterad för den man är. Tillsammans kan vi skapa mening. Vi måste kunna bilda mening för att kunna avge mening. Skolan bör därför vara en infrastruktur för meningsbildning.

Skolan har en roll som gemenskapsbyggare och gränsöverskridare: om vi-et och solidariteten, om att odla ömsesidigheten och att öva empati.

– Jag tror att vi just i gemenskap lär oss bäst och finner sammanhang.

– Skolan måste främja de ungas förmåga till empati, till att se sig själva i andra. Om skolan vill väcka elevernas engagemang mot antidemokrati måste man samtidigt bekämpa mobbning och rasistisk propaganda. Eleverna lär sig inte tro på demokrati om de enbart utsätts för hierarkisk ordergivning. Människovärde kan aldrig läras ut genom underordning.

– Det finns en risk i att tro att värdegrunden är något statiskt som ska föras på ovanifrån, något fixt och färdigt budord eller stentavla som ska slås i huvudet på folk. Tvärtom handlar

det om att i gemenskap, i möten med andra utveckla värden och värderingar. I ömsesidigheten formas etiken. Etiken handlar om relationer och det bör även pedagogiken handla om. Det är viktigt att ha en demokratisyn som bygger på dialog.

Man kan ha tre ledstjärnor i skolans värdegrundsarbete, något som också har ett pedagogiskt symbolvärde, menade Klein, och ville lyfta fram några "snubbar" ur Gamla testamentet: Amos, Jacob och David. Amos stred för rättfärdigheten och hade samtidigt en kritisk hållning samt stod för helhetssyn och en människosyn som tar med både existentiella och materiella behov. Jacob brottades med en varelse, som han senare upptäckte var Gud. Gud valde ut honom till gudsman, inte för att han bugade och bockade utan för att han brottades, stretade emot, ifrågasatte. David var så oerhört populär eftersom han drev folkets intresse, så de gjorde honom till kung. Men när David fått makten så hände det någonting, han förlorade underifrån-perspektivet.

– Det här är för mig tre värdegrundsledstjärnor och uttryck för en människosyn och en helhetssyn som även skolan bör stå för. Bildningens idé att ha tvivel som livshållning, rätten att få tänka själv, att få tänka kritiskt, att få samtala där olika värderingar kan mötas och där samtalet inte går ut på konsensus utan på brottningsmatch. Se med dem som har minst makt, solidariteten, underifrån-perspektivet. Här någonstans tycker jag att man borde föra ett värdegrundssamtal om skolan på 2000-talet.

Skolverket